

SELÇUKLULAR TARİHİ SERİSİ

AT ÜSTÜNDE SELÇUKLULAR

Türkiye Selçukluları'nda
Ordu ve Savaş

MUHARREM
KESİK

TIRAK
T

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 13

GİRİŞ..... 19

I. BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NDA ORDU-DEVLET İLİŞKİSİ VE ORDUYU OLUŞTURAN UNSURLAR

DÂİMÎ ORDU 26

YARDIMCI KUVVETLER 36

TÜRKİYE SELÇUKLU ORDUSUNDA EMÎRLER
(BEYLER=KUMANDANLAR) 43

ATABEG 52

SELÇUKLU KUMANDANLARININ SALTANATA
MÜDAHALELERİ.....54

KUMANDANLARIN CEZALANDIRILMASI 56

KUMANDANLAR ARASINDA YAŞANAN REKABET
VE BUNUN ACI SONUÇLARI 64

TÜRKİYE SELÇUKLU ORDUSUNUN DÜZENİ 66

ORDUNUN SAYISI VE GÜCÜ 67

TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANLARI'NIN PARALARI
(SİKKELERİ) ÜZERİNDE SAVAŞÇI FİGÜRLERİ 70

II.BÖLÜM

SAVAŞTA KULLANILAN SİLÂHLAR

HAFİF SİLÂHLAR.....	72
SAVUNMA SİLÂHLARI.....	87
KUŞATMA SİLÂHLARI.....	90
ZEREDHÂNE (SİLÂH DEPOSU/SİLÂHHÂNE)	94
AT VE EĞİTİMİ	96

III.BÖLÜM

SAVAŞ TAKTİK VE HİLELERİ

SELÇUKLULARIN TERCİH ETTİKLERİ SAVAŞ TAKTİK VE HİLELERİ.....	103
---	-----

IV. BÖLÜM

SAVAŞ UYGULAMALARI

SAVAŞ ÖNCESİNDEKİ UYGULAMALAR	113
SAVAŞ SIRASINDAKİ UYGULAMALAR	136
SAVAŞ SONRASINDAKİ UYGULAMALAR	142
HAZARDA (SAVAŞ DIŞINDA) YAPILAN İŞLER	157

V. BÖLÜM

SAVAŞ TÜRLERİ

KUŞATMA SAVAŞLARI	160
SAVUNMA SAVAŞLARI.....	178
MEYDAN SAVAŞLARI	204
YILDIRMA–YIPRATMA VE ANI SALDIRI (PUSU).....	206

VI. BÖLÜM
DONANMANIN OLUŞUMU, DENİZ SEFERLERİ,
GEMİ YAPIMI VE TERSANELER

İLK DONANMALAR VE İLK DENİZCİLİK FAALİYETLERİ	215
DONANMA KUMANDANLARINA VERİLEN UNVANLAR	235
SELÇUKLULARDA TERSANE VE GEMİ YAPIMI	236
SONUÇ	247
BİBLİYOGRAFYA	249
İNDEKS	263

I. BÖLÜM

TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NDA ORDU-DEVLET İLİŞKİSİ VE ORDUYU OLUŞTURAN UNSURLAR

Türkiye Selçuklu Devleti temel olarak askerî bir hüviyete sahipti. Ordu, devlet yönetiminde ve teşkilâtın hemen her kademesinde önemli rol oynuyordu. Selçuklularda devletin en üst kademesinde yer alan Sultan, hem devletin sivil idarecilerinin hem de ordunun başı idi. Bu nedenle hükümdar adayları çok sıkı bir askerî eğitimden geçirilirdi. Devleti idare eden sultanların iyi bir asker olmaları zorunlu idi. Hükümdardan sonra gelen en yetkili kişi olan vezîrlerin de hem sivil hem de asker oldukları dikkat çekmektedir. Öte yandan *Büyük Selçuklular'ın* ilk hükümdarı Sultan Tuğrul Bey döneminden (1040-1063) itibaren vezîrlerin ordu sevk ve idaresinde de görev aldıklarına şahit olmaktayız. Kendileri dışında devleti idare eden kurulun yani bugünkü anlamda bakanlar kurulu olarak değerlendirilebileceğimiz *Dîvân-ı A'lâ'*nün üyelerinin çoğu da asker kökenli kimselerden oluşmakta idi. Devlet idaresinde en büyük meclis olarak karşımıza çıkan *Dîvân-ı A'lâ'*ya bağlı olarak görev yapan *Dîvân-ı Arz* ordunun her türlü ihtiyacını karşılamaktaydı. *Dîvân-ı Arz*'ın başkanı olan *Ârız* aynı zamanda *Dîvân-ı A'lâ'*nün üyelerinden biri idi. Başkent Konya'da sultanlık sarayında üst düzey memuriyetlerin çoğunun başında da asker kökenli âmirler yer almaktaydı. Bu durum bize Selçuklu Devleti yönetiminde as-

kerlerin ve dolayısıyla ordunun ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Türkiye Selçukluları'nda kara ordusu; hassa ordusu (kapıkulu), İktâ' askeri (Timârlı Sipahî) gibi daimî ordulardan ve ücretli askerler¹ (Ecrî Hor), tâbi devletlerin gönderdiği birlikler, gönüllüler, Türkmenler gibi geçici askerî birliklerden oluşuyordu.

DÂİMÎ ORDU

Hâssa Ordusu (Gulâmlar)

Hâssa ordusu (Gulâmlar), çeşitli milletlerden esir veya köle olarak satın alınmak suretiyle oluşturulan bir kuvvetti.² Ülkenin başkentinde bulunan sultanı, sultanlık sarayını ve çevresini, koruyan, çeşitli saray hizmetlerini yerine getirmekle görevli seçkin bir askerî birlik idi. Bu ordu içinde yer alan "Gulâmân-ı dergâh" veya "Gulâmân-ı Saray" adı verilen gulâmlar, sultanın korunmasını ve emrettiği hizmetleri gerçekleştirmekle görevli idiler. Türkiye Selçukluları'nda, saray gulâmları *mefârîde*, *Halka-i hâss* ve *mülâzimân-ı yatak* adlarıyla bilinen gruplara ayrılmaktaydılar.

Fizikî açıdan kuvvetli ve silâh kullanmakta üstün yeteneklere sahip gulâmlar arasından seçilen mefârîde askeri, askerî seferlerde silâhdâr ve cândârlarla birlikte Türkiye Selçuklu Sultanı'nın yakın korumasını yapmaktaydılar.³ Saraydaki muhafız birliğini oluşturan gulâmlar devletin resmî toplantılarında (Dîvân Toplantıları) güvenliğin sağlanması, sultanın emri doğrultusunda cezalandırılacak emîrlerin tutuklanması, cezalandırılacağı yere götürülmeleri ve cezalandırma esnasında güvenliği sağlama gibi görevleri yerine getirirlerdi. Halka-i hâss gulâmları, yaya ve süvârilerden meydana gelmekte olup sayıları 1000 kişi idi. Bunlar sultanın etra-

1 Ücretli askerler konusunda geniş bilgi için bk. Polat, "Türkiye Selçuklularında Askerî Teşkilat (1071-1243)", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, s. 42-47.

2 Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 100-101.

3 Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, s. 50-51.

findaki geniş bir bölgeyi kontrol altında tutmaktaydılar. Bazı özel durumlarda sultanın bulunmadığı savaflara da katılabilirlerdi. Mülâzimân-ı yatak gulâmları ise seferde ve hazarda (savaş olmayan zamanlarda) gündüz ve gece nöbetlerini tutmak suretiyle hizmet ediyorlardı. Sultan I. Alâeddîn devrinde (1220-1237), Türkiye Selçuklu Devleti'nin merkezi Konya'yı, özellikle sultanın burada oturduğu zamanlarda, tamamı gulâmlardan oluşan 10.000 kişilik bir muhafız birliği ve ayrıca Gürcü, Frank, Alman ve Kıpçak ücretli askerlerinden oluşan sayısını tam olarak bilemediğimiz bir kuvvet ve Celâleddîn Hârezmşâh'ın 1230 yılında Yassıçimen'de mağlup edilışinden sonra, onun ordusundan Selçukluların hizmetine giren 12.000 kişilik bir süvâri ordusu koruyordu.⁴

O halde Selçuklu ordu teşkilâtı içinde önemli bir yer tutan gulâmlardan oluşan orduyu ve yetiştirilme sistemini daha iyi anlayabilmek için, Gulâm Sistemi'ni biraz daha ayrıntılı olarak ele almak zorundayız. Esir veya köle olarak hizmete alınan kimselerin yeteneklerine bakılarak ve kendilerine verilen eğitimin sonunda başta ordu olmak üzere çeşitli devlet kademelerinde istihdam edilmeleri suretiyle işleyen sisteme "Gulâm Sistemi" denilmektedir. Bir Gulâm, hizmet ettiği meslek dalında başarılı olduğu sürece en yüksek makama veya rütbeye kadar yükselebilirdi.

Türkiye Selçukluları Devleti'nden önceki Müslüman ve Müslüman olmayan devletlerde de görülen gulâm sisteminin ne zaman ve nasıl başladığını söylemek zordur. Abbasî halifeleri IX. yüzyılda iktidara gelmelerine yardımcı olan Horasan askerî kuvvetini dengelemek amacıyla, Türklerden kurulu birlikleri kullanmışlardı. Gulâmlar çoğunlukla küçük yaşta, yabancı kültürel bir ortamdan ya da uzak coğrafi bölgelerden toplanıyordu. Bunlar saraya getirildikten sonra uygun bir eğitimle istenen düzeyde yetiştirilmekteydiler. Küçük yaşta yetiştirilen gulâmların, efendisi olan sultana, yerli Müslüman tebaya göre daha sadık ve itaatkâr olması sağlanırdı. Aldıkları eğitim sayesinde yetenekleri geliştirilen gulâmlar iyi bir

4 Turan, *Türkiye*, s. 399-400.

asker ve idareci haline gelirlerdi. Hanedânların egemen olduğu bölgelerde, günümüzün modern milliyetçilik anlayışından farklı olarak etnik, dinî ve dil birliğinin olmayışı, bu sistemin XIII. yüzyıla kadar başarılı bir biçimde uygulanmasını sağlamıştı. Ancak bu sisteme dayalı birçok devlet, Moğol akınları karşısında duramamıştı. Ayrıca Gulâmların bağlılıklarının farklılıklar göstermesi hanedanların ortadan kalkmasına ya da Tolunoğulları, İhşîdîler ve Memlûkler gibi gulâm kaynaklı hanedanların oluşmasına⁵ neden olmuştur.

Türkiye Selçuklu Devleti'ndeki gulâmlar, çok farklı etnik kökenlere mensuptular. Hint, Deylemlî,⁶ Keşmirli, Kazvinli, Kıpçak, Türk, Çinli, Kürt, Hitay, Tacik, Gürcü, Ermeni, Rum, Rus, ve Latin (Frank) kökenli gulâmların varlığını tespit edebiliyoruz. Bunlar çoğunlukla köle pazarlarından alınıyorlardı; bunun dışında ya baskın ve fetihler sırasında ele geçiriliyor, ya haraç(vergi ödemedede) olarak yetiştiriliyor ya da sultana kendi devlet adamları ve diğer hükümdarlardan hediye olarak takdim ediliyorlardı.

Hem Müslüman hem de Hristiyan kaynaklarının kaydettikleri bilgilerden anlaşıldığı üzere, Hristiyan Rumların, Ermenilerin, Gürcülerin ve Süryanîlerin varlığı, Türkiye Selçuklularını Devleti teb'asının çok dinli, çok dilli bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca Anadolu'nun fethedilmesinde ve yerleşime açılmasında çok önemli bir rol oynamış Türkmen kabileleri, otoriteye ve disipline kolay uyum sağlayan unsurlar değildi. Bu koşullar ve dönemin İslamî devlet yönetiminin geleneksel özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, iktâ sistemine dayalı (topraklı) Selçuklu kuvvetlerinin yanında, gulâmlardan oluşan askerî ve idarî kadroların ortaya çıkması son derece normal sayılmalıdır. Selçukluların askerî ve idarî sistemlerinde çok sayıda gulâmın kullanılmış olmasının, Osmanlıların yeniçeri içoğlanı sistemine de bir numune teşkil ettiği konusunda şüphe yoktur. Selçuklu

5 Vryonis, "Selçuklu Gulamları", *Cogito*, sy. 29, (2001), s. 94-95.

6 Deylemlî askerler hakkında bilgi için bk. Parry, "İslâm'da Harb Sanatı", s. 199.

dönemindeki gulâmların varlığını ve faaliyetlerini anlatan temel kaynak, İbn Bîbî'nin *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye* adlı meşhur eseridir. Bu kitap'da gulâm sistemine ve bu sistemin Selçuklu devletinde işleyiş biçimine dâir önemli bilgiler bulunmaktadır. Burada gulâmların etnik kökenleri ve devşirilme yolları ile ilgili bilgilerin yanında, gulâmların aldıkları eğitim, saray hizmetinde kullanılmaları ve yüksek hükümet ve askerlik makamlarında yaptıklarından bahseden satırlarla karşılaşırız. Sayıları konusunda pek bilgi verilmemesine rağmen, siyasî entrikalara karıştıklarına dâir çok canlı tasvirler sunulur. İbn Bîbî'nin kayıtlarında, gulâmlar hem ayrı kişilikler olarak hem de az çok tanımlanmış kolektif kişilikleri olan bir grup olarak karşımıza çıkarlar. Döneme ait kitâbeler (yazıtlar) ve vakıf belgeleri de mevcut bilgilere önemli bir katkı sağlamaktadır.

Türkiye Selçukluları'nda gulâmların eğitimi Gulâmhâne adı verilen bir okulda verilmekte olup, okulun öğretmenlerine “baba” denilmekteydi. Gulâmlıktan yetişmiş olan Emîr Celâleddîn Karatay, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd zamanında “gulâmhâne'de öğretmenlik yapmış bir “baba” idi.⁷ Muhtemelen Şemseddîn Baba Tuğraî de tuğraîlik ve vezîrlük görevlerinden önce Gulâmhâne'de “baba”lık yapmıştır. Yine adına bakarak Sirâcüddîn b. Baba'nın babasının da Gulâmhâne öğretmeni olduğu düşünülebilir.⁸ Gulâmlar kendilerini yetiştirenlere son derece bağlılık göstermekte ve önemli görevlere gelseler bile, eski efendilerini genellikle unutmamakta idiler.⁹ Çok fazla bilgi olmamakla birlikte Gulâmhânelerin en başta başkent Konya'da sarayda bulunduğu ve sonra da önemli şehirlerde olduğu tahmin edilebilir. Bu önemli şehirlerin Kayseri, Sivas, Malatya ve Antalya olması icâb eder. Özellikle saray bulunan şehirlerde olduğunu tahmin ediyoruz. Başkent Konya dışındaki bazı şehirlerde de Gulâmhâne olabileceği düşüncesine bizi İbn Bîbî'nin Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un kardeşi Melik Alâeddîn'i Ankara'da ku-

7 İbn Bîbî, s. 668, trc., II, 184. Krş. Koca, *Ordu*, s. 87.

8 Koca, *Ordu*, s. 87 n. 130.

9 Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 180.

şatmasına dâir verdiği bilgiler sevk etmektedir. Tarihçi, burada birbirine meydan okuyan (mübârezeye, yani teke tek dövüşe çıkan) Emîr Mübârizüddîn İsâ ile Emîr Necmeddîn Behrâmşâh'ın çocukken Sivas'taki mektepten beri birbirlerine karşı bir düşmanlık beslediklerini anlatıyor. Sözkonusu bu emîrlerin gulâm olması, burada bahsi geçen mektebin bir Gulâmhâne olduğunu gösteriyor.

Gulâmlara genellikle tegin (tigin), arslan, bôri (börü=kurt), pars, buğra (erkek deve), boğa, tonga (kedi cinsinden yırtıcı bir hayvan), porsuk, yagan (fil), argun, köpek, tay, sungur, lâçin(şahin), balaban (bir avcı kuş), turumtay (torumtay=yırtıcı bir kuş), taş gibi isimler verilmiştir.¹⁰

Devşirmede geleneksel yöntemlerin kullanıldığı anlaşılıyor. Başlıca insan kaynağını savaşlarda elde edilen esirler oluşturmaktadır. Çünkü Selçuklular, kuzey ve batıdaki Trabzon ve İznik Rumları, güneydeki Ermeni krallığı Kilikya, Kafkas bölgeleri halkları ve Kırım bölgesinde sık sık savaş ortamı içinde ilişkilerini sürdürmekte idi. Bu savaşlarda ganîmet olarak elde edilen malın beşte birini sultanlar devlet hazinesine aktarmakta idiler. Ama gulâmlar ayrıca hediye yoluyla, satın alma yoluyla, mürtetlerin gönüllü din değiştirmeleri yoluyla ve diğer devletlerden rehineler alma yoluyla da elde ediliyorlardı. Son durum özellikle Alâeddîn Keykubâd döneminde yaşanmıştı, Kırım'daki Suğdak'ın ele geçirilmesinden sonra, ileri gelenlerin oğulları rehin alınmıştı. Galiba vergi biçimine bürünen (bu yüzden Osmanlı devşirme sistemini andıran) bir devşirme işlevi de söz konusuydu; gulâmların bir kısmı Selçuklu topraklarından toplanıyordu. Nitekim daha önce de ifade ettiğimiz gibi Selçuklu gulâmları çok çeşitli etnik kökenlerden oluşmakta idi. Gulâmlar arasında öne çıkan etnik grup muhtemelen Hıristiyan Rumlardı. Bu, şüphesiz Selçuklu devletinin Bizans İmparatorluğu'nun merkezi İstanbul'un hemen yanbaşındaki Anadolu'da kurulmuş olmasının ve ayrıca Türklerin Anadolu'nun kuzeyinden, güneyinden ve batısından esir elde etmelerini sağlayan sürekli bir savaş

10 Koca, *Ordu*, s. 88.

durumunun sonucuydu. En tanınmış Rum gulâmları arasında Emîr Celâleddîn Karatay ve iki erkek kardeşi, Seyfeddîn Karasungur ve Kemâleddîn Rumtaş sayılabilir. Melikü'l-ümerâ Hass Oğuz Şemseddîn ve Nâib Emînüddîn Mikâil, yine Rum kökenli başlıca gulâmlardandı. Ancak hem Selçuklu topraklarında çok sayıda Ermeni yaşadığından hem de Kilikya Krallığına düzenlenen akınlarda sayısız esir alındığından çok sayıda Ermeni gulâm da olmalıdır. Askerî alanda çok önemli rol oynamış ve sultanın Frank paralı askerlerinin komutanlığını yapmış olduğu anlaşılan Gürcüoğlu Zahîrüddeve (Zahîrüddîn) de bir mürtetti. Kaynaklar gulâmların etnik kökenlerinden nadiren, genellikle de şöhet ve nüfuz sahibi gulâmlarla bağlantılı olarak bahsederler.¹¹ Saray hizmetlerinin ve merkezî idarenin gulâm sistemi'nin yetiştirdiği bu kölelere dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Atabeg, Emîr-i âhûr, Taştdâr, Hazînedâr, Emîr-i Devât, Melikü'l-ümerâ, İğdişbaşı, Şarab-salâr, Emîr-i candâr emîr-i sipehsalâr, Emîr-i çaşnigîr, Emîr-i dâd, Emîr-i Meclis gibi çok yüksek dereceli makamlar gulâmlar tarafından yürütölmekte idi. Bu yüksek rütbeli gulâmların devletin önemli şehirlerinin askerî vâliliklerini de üstlendikleri göröür.¹² Mübârizüddîn Ertokuş, Antalya'nın, Seyfeddîn Torumtay, Malatya'nın, Zeyneddîn Başara, Niğde'nin, Seyfeddîn Türkeri Sivas'ın, Esedüddîn Ayaz Honaz'ın ve Malatya'nın, Mübarizüddîn Çavlı Elbistan'ın, Şemseddîn Yavtaş Niksar'ın ve Mübarizüddîn İsâ, Âmid'in serleşkerliğini (sübaşı) yapmışlardır.

Gulâmların oynadıkları rol ve sahip oldukları önem, en büyük komplolardan en küçük olaylara kadar bir dizi tarihî olayda açıkça göröür. Gulâmların rolünün belki de en çarpıcı örneği, Alâeddîn Keykubâd dönemindeki nüfuzlu emîrlerin sultanı tahtından indirerek yerine kardeşi Celâleddîn'i geçirmek istedikleri başarısız hal' (tahttan indirme) girişimidir.

11 Vryonis, "Selçuklu Gulamları", s. 96.

12 Vryonis, *agm.*, s. 97.

Celâleddîn Karatay bin Abdullah'ın kariyeri, gulâmların idarî ve askerî işlerdeki önem ve nüfuzunu gayet iyi aydınlatır. Celâleddîn Karatay'ın adına Türkiye Selçuklu kaynaklarında sıkça rastlamaktayız. Bütün kaynaklar, Moğol müdahale ve baskılarının en yoğun olduğu bir dönemde devlete sahip çıkan, ülkede dirlik ve düzeni sağlamak için samimiyetle çalışan Karatay'ın dindarlığı, hayır severliği, ahlâkî meziyetleri ve güçlü bir devlet adamı olduğu üzerinde birleşmektedir.¹³ Celâleddîn Karatay ibadetle meşgul olan her türlü dünyevî zevkten uzak duran, Müslüman ve gayri müslim herkesin ihsân ve iyiliklerine eriştiği bir kişiydi. Mevlâna'nın saygı gösterdiği bir devlet adamı olup, ülkenin her tarafında mescit, medrese, hankâh ve kervânsaray gibi hayır eserleri yaptırdığı bilinmektedir. Fakat, alçak gönüllüğünden dolayı medresesi dışında yaptırdığı eserler üzerindeki kitâbelere ismini yazdırtmamıştır.¹⁴ Alâeddîn Keykubâd ve haleflerinin saltanatı sırasında nâib, Emîr-i devat (hükümdarın sekreteri), taştâr (leğencibaşı) ve hazinedâr-ı hass'lık gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Devletin dört temel direğinden biri olarak, saltanatın kime geçeceğine karar vermede, vezirlerin ve diğer görevlilerin tayininde önemli bir rol oynamıştır.¹⁵ İki kardeşi Seyfeddîn Karasungur ve Kemâleddîn Rumtaş bin Abdullah hakkında çok daha az şey biliyoruz. Büyük emîr Mübârizüddîn Ertokuş bin Abdullah da neredeyse onun kadar ünlüydü. Alanya (Alâiyye), Alâra, Manavgat ve Anamur kaleleri onun sayesinde fethedildi.¹⁶ 1207 yılında fethedilen Antalya'nın ilk valisi oldu ve bu şehirde aralıksız 22 yıl görev yaptı. Sultan Alâeddîn Keykubâd'ın Erzincan'ı Selçuklu topraklarına katmasından sonra, Ertokuş bu şehre tayin oldu ve orada şehri yönetecek genç Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev'in atabegliğini yaptı. Isparta ilimizdeki Atabeg Ertokuş Medresesi onun tarafından yaptırılmıştır.¹⁷ XIII.

13 Taneri, "Celâleddin Karatay", *DİA*, VII, 252.

14 Taneri, aynı yer.

15 Vryonis, *agm.*, s. 100.

16 Taneri, "Ertokuş", *DİA*, XI, s. 312-313.

17 Mübârizüddîn Ertokuş ve vakfiyesi hakkında geniş bilgi için bk. Turan, "Mübârizüddîn Er-Tokuş ve Vakfiyesi", *Belleten*, (Ankara 1947), c. XI, sy. 43, s. 415-429 +16 belge.

yüzyılın ikinci yarısında sultan Rükneddîn'in nâib-i saltanatlığını yapan Eminüddîn Mikâil, Rum kökenli bir Müslüman olup Sa'deddîn Ebû Bekir el-Mustafa el-Erdebilî'nin kölesiydi. Anadolu'daki Selçuklu Devleti'nin malî işleyişini, malî idarede siyaset sistemini kurumlaştırarak reformdan geçirmekten sorumluydu ve genelde büyük bilgi birikimiyle ünlenmişti. Emînüddîn Mikâil, nâib iken 1277 yılında Konya'yı Cimri'ye ve Karamanoğullarına karşı savundu. Sonradan şehri müdafaa imkânı kalmadığını anlayınca kıyafet değiştirerek Tokat'a kaçmak istemiş ancak yakalanarak öldürülmüştür.¹⁸ Bu şahıslar, merkezî idaredeki konumları sayesinde, hem yeni sultanın seçilmesinde hem de tahta geçme töreninde çok önemli roller oynamışlardır.¹⁹

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda işlediği biçimiyle gulâm sistemi pek çok bakımdan kesin olarak başarılı bir sistemdi. Bu sistem sayesinde çok sayıda yetenekli ve becerekli general ve idareci yanında İslâm kültürünü gözeten, koruyan birçok devlet adamı yetişmiştir. Bunların hepsi de Selçuklu toplumuna çok önemli müesseseler kazandırmıştır. Bunlardan bazıları ilim ve tasavvuf erbâbı ile yakın ilişkiler kurmuş ve Anadolu'nun birçok yerinde câmi, medrese, han, kervansaray, çeşme ve buna benzer hayır eserleri yaptırmışlardır. Köle gençlere iyi bir eğitim verilmesi gulâm sistemi sayesinde mümkün olmuştur. Genel düzenleme, zamanla gulâmların ve soylarının Anadolu'daki Müslüman topluma adapte olmasını sağlamıştır. Gulâmların ve onların soylarından gelenlerin çoğu, merkez dışında sipahî olarak hizmet etmişlerdir. Mesela Celâleddîn Karatay'ın kardeşi Seyfeddîn Karasungur ve Türkerî'nin kardeşi Rumeri sipahîydiler. Bunların bazıları Anadolu toplumu içinde kayda değer Müslüman hanedânlar kurmuşlardır. Seyfeddîn Karasungur ve kardeşi Kemâleddîn Rumtaş bu duruma örnek gösterilebilir. Seyfeddîn Torumtay'ın soyundan gelenlere XVIII. yüzyılda bile rastlanıyordu.²⁰

18 Turan, *Türkiye*, s. 558-561.

19 Vryonis, *agm.*, s. 101.

20 Vryonis, *agm.*, s. 103.

Sipâhiler (İktâ' Askerleri)

İktâ' sistemi Eski Çağ'dan itibaren çeşitli eski topluluklarda bilinen ve uygulanan bir sistem olmakla birlikte İslâmiyet öncesi Türk devletleri'nde, Emevî ve Abbâsîlerde de görülmektedir. İktâ' Sistemi, devletin tasarrufu altında bulunan arazi ve taşınmaz malların *işletme* veya *faydalanma hakkının* kişilere tahsis edilmesidir. Özellikle Büveyhîler tarafından geliştirilen bu sistem meşhur Selçuklu vezîri Nizâmülmülk tarafından daha sistematik hale getirilmiştir. Moğol işgali öncesinde Türkiye Selçuklu Devleti'nde askerî ve idârî iktâ'ların çok yaygın olduğu görülmektedir. Selçuklular, hâkim oldukları toprakların bir bölümünü Türkmen beylerine, kumandan ve askerlere iktâ' olarak vermişlerdi. Bu iktâ' sahipleri kendilerine ayrılan araziden elde ettikleri gelirlerle geçimlerini ve donatılarını sağlamakta idiler. Kendilerine büyük topraklar verilen emîrlere, iktâ'ları olan bölgede, her an sefere hazır durumda bulunan süvârîler (sipâhîler) beslerlerdi. Savaş zamanı bir araya gelen bu kuvvetler Selçuklu ordusu içinde kalabalık bir grup oluştururdu. Böylece devletin uygun gördüğü toprakları ekip biçen ve vergi vermekle mükellef sivil halk ile bu toprakları korumakla görevlendirilmiş olan asker arasında sıkı bir ilişki kurulmuş oluyordu. Toprağı işleyen köylü, kendisine devlet tarafından tahsis edilen bu topraklar için, bir tür gelir vergisi diyebileceğimiz toprak vergisini doğrudan doğruya devlete değil ama, devletin bütün bu toprakları korumakla görevlendirdiği askere ödemekte idi. İktâ'menşûrlarının (yetkili belge) dağıtılması işlemi en çok hükümdarların tahta cülûsları (oturmaları) nedeniyle düzenlenen cülûs merasimlerinde veya zaferle sonuçlanan askerî bir seferin dönüşünde yapılırdı. Devlet hizmetinde büyük makamlara getirilen sivil devlet adamlarına da mevkiilerinin önemine yakışır iktâ'lar verilirdi.²¹ İktâ' sahipleri ile halk (reâyâ) arasındaki uyumun devamı ve bunların Selçuklu ülkesinin imarına, ziraatin gelişmesine çaba göstermeleri ancak iktâ'larının ellerinde kalacağından emin

21 Turan, "İktâ", *İA*, V/2, 954.

olmaları ve çocuklarına bırakabilmeleri ile mümkün olabilirdi. İşte bunu sağlamaya çalışan devlet, iktâ'ları, hizmetin devamı koşuluyla yalnız hayatları süresince sahipleri elinde bırakmadılar aynı zamanda iktâ'sahibinin oğlu da devlete hizmet edecek durumda ise babasının iktâ'ına sahip olabiliyordu. Hatta iktâ' sahibinin oğlu hizmet edecek bir yaşta değilse büyüyünceye kadar iktâ'ını idare edecek birinin tayin edildiğini, oğlu olmadığı takdirde kardeşlerine veya kölesine devredildiğini görmekteyiz. Ancak bu iktâ' veraseti uygulamasının daha ziyade küçük iktâ'larda geçerli olup, büyük iktâ' sahiplerinin iktâ'larını kendi hayatları müddetince bile muhafaza edemedikleri görülür. Devletin feodal güçlerin ortaya çıkmasını engelleme çabası ve saltanat kavgalarına karışan muktâların (iktâ' sahibi) tuttıkları tarafın mağlubiyeti veya isyan etme eğilimi göstermesi buna neden olmaktaydı. Sultana karşı isyan eden veya sebebi ne olursa olsun onun güvenini kaybeden kişinin iktâ'ı elinden alınır. Öte yandan iktâ' hizmet karşılığı verildiğinden büyük iktâ' sahiplerinin özellikle merkezdeki yüksek sivil devlet adamlarının çocukları babalarının vazifelerini sürdüremediklerinden doğal olarak iktâ'larına da sahip olamazlardı. İktâ'ını iyi idare edemeyen, zulüm yapan veya güven kaybına uğrayan küçük iktâ'sahiplerinin de belgeleri ellerinden alınır.²² Selçuklular bu sistemle çok sayıdaki askeri, maaş ödemedi besleyip donatabilirdi. İktâ' Sistemi, devletin tasarruf etmesini, ülke topraklarının boş kalmamasını sağlamış, sayıları çok büyük rakamlara ulaşan askerin masraf ve maaşlarının karşılanmasında devlete büyük kolaylıklar kazandırmıştır. Yeni ele geçirilen topraklar dîvân defterlerine kaydedilir ve sultanın onay verdiği kişilere verilirdi. Tahta çıkan her sultan iktâ'lar dağıtır ve eski menşûrları yenilerdi. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, Selçuklu emîrlerinden Kemâleddîn Kâmyâr'a 100.000 akçe geliri ve 60 sipahîsi bulunan Sivas'a bağlı Zara'yı iktâ' olarak vermişti. Kumandan ve askerlere, devlete olan hizmetlerinin karşılığı olarak dağıtılan toprağın mülkiyeti devlete

22 Turan, "İktâ", *İA*, V/2,954-955.

aitti. İktâ' sahibinin kendisine verilen toprak üzerinde, devletin belirlediği vergiyi almak dışında bir hakkı bulunmuyordu. Yani bu toprağı hibe edemez, vakfedemez ve satamazdı. Devletin belirlediği verginin üzerinde bir miktar talep edemezdi. Görevden azledilenin iktâ'ı da elinden alınırdı. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, 1226 yılında Eyyûbîler üzerine yaptığı seferde yararlık gösteren gulâm ve emîrlere ihsanlarda bulunup iktâ'larını arttırmıştır. Yasıçimen Savaşından sonra Selçukluların hizmetine giren Hârezmlî kumandanlara, Erzincan, Amasya, Lârende ve Niğde iktâ' edilmişti.

Askerî merkezlerdeki kuvvetlerle iktâ' sahiplerinin emrindeki kuvvetler 1243'deki Kösedağ mağlubiyetinden sonra giderek azalmıştır. Bunun da sebebi iktâ' sisteminin Moğol istilasıyla tamamen sarsılmış olmasıdır. Sultan IV. Kılıç Arslan, iktâ' arazilerini mülk haline getirerek ordunun esasını oluşturan iktâ' askerlerinin yok olmasına sebep olmuştur. Müînüddîn Süleyman Pervâne'nin 1277'de ölümünden sonra İlhanlılar'ın Anadolu'yu istilası giderek şiddet kazanmış, hem iktâ' sistemi kaldırılmış hem de ordu bertaraf edilmiştir. Bu da gelirlerini kaybeden iktâ' sahiplerinin ülkenin her tarafında isyan ve karışıklıklar çıkarmalarıyla sonuçlanmıştır. Orduda meydana gelen boşluk Moğol askerleriyle giderilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde çıkan isyanlar ancak, Selçuklu-Moğol müşterek askerî kuvvetleriyle bastırılmıştır.²³

YARDIMCI KUVVETLER

Ücretli Askerler (Ecrîhor, Cerâhor, Cerîhor)

Türkiye Selçuklu Devleti'nin ihtiyaç hissettiği durumlarda, daha çok devlete karşı meydana gelen büyük isyan hareketleri ile mücadelede ve yabancı devlet ve ordularına karşı girişilen büyük çaplı askerî seferlerde kullanıldığını gördüğümüz ücretli birliklerden oluşan ordudur. Bu ordu daha sonraki dönemlerde özellikle Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde uc bölgele-

23 Özaydın, "Anadolu Selçukluları", *İslâm Tarihi*, VIII, 221.

rinin korunmasında da görev alarak Selçuklu ordusunun dâimî kuvvetleri arasına girmiştir.²⁴

Türkiye Selçuklu Devleti'nde kesin olarak ücretli askerinin kullanıldığı bir durum ilk kez Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'un 1218 yılında düzenlediği Halep seferi sırasında karşımıza çıkmaktadır. Sultan, Maraş Emîri Nusretüddîn Hasan'a bu sefer münasebetiyle gönderdiği bir fermân ile ondan ücretli piyâde ve süvarî askeri toplamasını emretmiştir.²⁵ Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, 1230 yılında meydana gelen Yassıçimen Savaşı sırasında ücretli askerlerden yararlanmıştı. Sultan I. Alâeddîn devrinde 1232 yılında gerçekleştirilen Gürcistan seferi esnasında 5000 kişilik ücretli bir piyade kuvvetinden faydalanılmıştır.²⁶ Yine aynı hükümdar döneminde Harran, Urfa ve Rakka üzerine gerçekleştirilen askerî seferlerde ücretli asker kullanılmıştır. 1237 yılında Hârezmlî ücretli asker sayısı 16.000 idi.²⁷ Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın ölümünden sonra yeni sultanın tahta geçirilmesi işinde ücretli askerlerden yararlanıldığını görmekteyiz. Sultan I. Alâeddîn aslında oğullarından İzzeddîn Kılıç Arslan'ı veliaht tayin etmişti. Ancak Melik Gıyâseddîn Keyhüsrev ile gizlice anlaşmış bulunan ve Selçuklu Devleti'nin ileri gelen devlet adamlarından Sa'deddîn Köpek²⁸ 1000 kişilik ücretli Frank birliğini de kullanarak çevirdiği bir entrika sonucu Gıyâseddîn'i saltanat tahtına oturttu. Diğer kumandan ve beyler de bu oldubittiyi kabullenmek zorunda kaldılar. 1240 yılında meydana gelen, Orta ve Güneydoğu Anadolu'da Baba İlyas'a bağlı Türkmenlerin çıkardığı Babaî isyanı sırasında da ücretli askerlerin ön plânda olduğunu görmekteyiz. İsyancı zümrenin elebaşı olan Baba İshâk'ın kamuoyunda oluşturduğu manevî tilsim 60.000 kişilik Türkiye Selçuklu ordusunun 6.000 Türkmen'den meydana

24 Bombaci, "The Army of the Saljuqs of Rum", s. 359; Polat, s. 44; Göksu, s. 147-148.

25 İbn Bibî, s. 185, trc., I, 204.

26 İbn Bibî, s. 420, trc., I, 421-422.

27 Polat, *agm.*, s. 42.

28 Hakkında bilgi için bk. Kesik, "Sâdeddin Köpek", *D'IA.*, XXXV, 392-393.

gelen isyancılar üzerine hücumla geçmekte tereddüt yaşamalarına neden olunca Sultan II. Gıyâseddîn'in hizmetinde bulunan 1000 ücretli Frank askeri yüzlerinin üzerine haç işareti yaparak Babaîler üzerine saldırmak suretiyle hepsini kılıçtan geçirmişlerdir.²⁹ 1241 yılındaki Silvan (Meyyâfârikîn) seferi sırasında Türkiye Selçuklu ordusunun öncü birlikleri, Gürcüoğlu Zahîrüddevle'nin idaresi altındaki ücretli Frank askerlerinden oluşmakta idi. Erzurum'un Moğol kuvvetlerine karşı savunulmasında büyük gayretler gösteren ücretli Frank askerinin kumandanı İstankos idi. İstankos emrindeki kuvvetlerle şehrin sübaşısı Sinânüddîn Yakut ile birlikte şehri cesurca müdafaa etmişlerdir. Onların kahramanca mücadeleleri karşısında Moğol kumandan ve askeri hayrete düşmüştür. Ne var ki, bütün bu çabalar şehrin kaybını engelleyememişti. 1243 yılında meydana gelen Köseadağ Savaşı'na hazırlanan Selçuklu ordusu içinde de çok sayıda ücretli asker bulunuyordu ve bunlar Sürmari'li,³⁰ Gence'li, Gürcü, Frank, Türkmen, Kıpçak, Arap ve Rumlar'dan oluşuyordu. Bunların sayıları iktâ' askeriyle birlikte 70. 000 idi. Bu 70.000 kişilik kuvvetin içinde iktâ' askeri dışında sadece ücretli askerin bulunması, artık bu gelinen 1243 yılı itibariyle ücretli asker sayısındaki artışın ne kadar fazla olduğunu göstermesi açısından önemlidir. 1243 yılındaki savaş için asker toplamak amacıyla Halep tarafına giden Vezîr Şemseddîn İsfehanî, buradan Hârezmli, Baalbekli, Kıpçak ve Kürtlerden bir ordu oluşturmuş ve bunların altı aylık ücretini peşin vermişti. Ancak bu ordu, savaş alanına ulaşmadan Selçukluların mağlup olduğu bilgisinin duyulması üzerine hemen dağılmıştı. Vezîr askere ödediği paraların bir kısmını güçlkle geri alabilmişti.³¹ Bilindiği üzere Selçuklular bu savaşta Moğol ordusu karşısında herhangi bir varlık göstermeden ağır bir mağlubiyet almış ve savaşın yapıldığı 1243 yılı aynı zamanda

29 Ebû'l-Ferec, II, 540.

30 Sürmari'li askerler, bugünkü Ahlat civarındaki Sürmeli bölgesinden gelip Türkiye Selçuklu Devleti ordusuna ücretli asker olarak katılan Türkmenlerdir(Polat, *agm.*, s. 42).

31 Polat, *agm.*, s. 43.